

26. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків : в 3 т. / Д.І. Яворницький ; упоряд. П. Сохань та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – Т. 1. – 578 с.

The article deals with the participation of P. Kalnyshevsky in the Russo-Turkish War of 1768-1774.

Key words: Zaporizhian Sich, P. Kalnyshevsky, historiography, the Russo-Turkish war of 1768-1774, kosh otaman.

Отримано: 12.06.2012

УДК 94(477)«19»:338.43.01/02

В. А. Дубінський

ЛЕСЯ УКРАЇНКА ПРО ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ АГРАРНОГО ПИТАННЯ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті на основі аналізу програмних документів групи «Українська соціал-демократія» і публіцистичних матеріалів висвітлюються погляди Лесі Українки на вирішення аграрного питання в підросійській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: аграрне питання, націоналізація землі, страйк, інтелігенція, селяни, сільські робітники.

Початки організованого політичного руху на теренах України припадають на 90-і рр. ХІХ ст. Саме у цей час в суспільно-політичне життя Наддніпрянщини активно вступає молоде покоління українців, яких не задовольняла суто культурницька діяльність громадівців. З цього моменту розпочинається політичний період українського національного відродження.

Крім того, упродовж 90-х рр. ХІХ ст. в Російській імперії, і зокрема в Наддніпрянській Україні, склалися певні умови для поширення соціалістичних ідей. Набув популярності марксизм. Водночас, український національний рух, що характеризувався культурництвом, перебував у стані кризи. Тому серед молоді частини українофілів з'являється прагнення його політизації. Першими спробами організаційного об'єднання прихильної до соціалізму української інтелігенції були гурток М. Ковалевського, а також соціал-демократична група під керівництвом І. Стешенка та Лесі Українки, що постали в Києві. Ця група утворилася у 1896 році під назвою «Українська соціал-демократія» (далі – УСД). Відомий український соціал-демократ А. Жук так оцінював її появу: «Не увійшовши до московського табору, вони заклали в Києві самостійну українську соціально-демократичну групу» [15, с.27]. Вона підтримала традиції «Братерства Тарасівців» у справі національного відродження українського народу, висунувши на порядок денний своєї діяльності завдання національно-політичного виховання українців. Важливим практичним кроком групи стало створення власного видавництва і заснування політичної серії «Бібліотека українських соціал-демократів».

Сьогодні творча спадщина Лесі Українки стала об'єктом глибокого вивчення. Найбільше зробили в цьому відношенні Ю. Лавриненко, Г. Касьянов, А. Павко, В. Головченко та В. Го-

шовська. Однак публікацій, які б висвітлювали її доробок щодо вирішення аграрних проблем наприкінці XIX – початку XX століть у Надніпрянській Україні сьогодні немає. Тому у даній статті робиться спроба дослідити погляди Лесі Українки на вирішення аграрного питання у підросійській Україні, на основі використання її публіцистичної спадщини.

Значний вплив на формування поглядів УСД мала діяльність М. Драгоманова, в основі вчення якого, як відомо, були закладені й положення, спрямовані на вирішення проблем селянства [5, с.297-299]. Полемізуючи з народниками-чорнопередільцями, він пропагував реформістський шлях «врегулювання селянського питання» та закликати до створення партій «ступупового характеру» [3, с.224-225]. Перспективу розвитку суспільства він вбачав у побудові соціалізму, основою якого «повинна стати «грумада» з колективною власністю на землю» [13, с.32]. Однак в одній із брошур соціал-демократичної групи, автором якої була Леся Українка, критично характеризувалися його ідеї щодо селянської соціальної верстви. У ній читаємо: «Ідеалом Драгоманова було мужицьке царство з анархістичною продукцією, і в цьому міститься як слабкий, так і сильний бік його соціально-економічних поглядів. Сильний бік його той, що як на Україні, так і в Галичині вчення Драгоманова примусило звернути увагу на хліборобську масу, забиту і занедбану історичними умовами, а слабкий складається з того, що як не варт уваги хліборобська маса, але вона цілком не однородна. І сумувати про долю селянства взагалі, – значить не казати нічого ясного; сучасний класовий принцип соціології вимагає точно вказувати, інтереси якої класи хліборобів бажає відстоювати народолюбець, бо тільки при такій умові його симпатії до хліборобів можуть мати якесь реальне значіння» [12, с.8]. Тому, перебуваючи на соціал-демократичних позиціях, члени УСД прагнули чіткіше визначити ті групи суспільства, серед яких вони будуть працювати. Так, в іншій брошурі групи читаємо: «власне тепер потреба, хоч і дуже нелегка, пропаганди національної свідомості, аби вони (міські робітники. – В.Д.) не стали чужинцями у рідній стороні, той супроти своїх же братів сільських робітників, то серед сільського пролетаріату (ми залічуємо до нього і тих маючих землю селян, що не вживають до роботи наймитів)» [15, с.27]. Крім того, Леся Українка спрямовувала свої погляди й на дрібне (бідне) селянство. Вона зазначала: «Надто на Україні обминути це питання ніяк неможливо, бо власне з дрібного селянства складається той ґрунт нації, на який досі рахували всі політичні українські партії та групи» [15, с.27]. Це було важливою програмною засадою УСД, оскільки своєю опору вони бачили в найбільш численній масі українського селянства, інтереси якого намагались боронити.

Майбутня діяльність УСД передбачала здійснення мирних, поступових заходів. Еволюційні перетворення мали реалізуватися шляхом просвіти народу та створення «мозку нації». Тому провідне місце у цій діяльності займала українська національно свідомо інтелігенція. Так, у відомій дискусії з І. Франком Леся Українка

відкидала усі звинувачення, висунуті їй щодо незначної уваги до селянства як важливої політичної сили. На її думку, «брак елементарної політичної свободи в підросійській Україні спричинив те, що українські (наддніпрянські) радикали не могли так виразно поставити в своїй програмі пропаганду серед селян» [8, с.62]. Вона вважала, що перед тим, як розпочинати роботу серед селян, потрібно привернути на свій бік інтелігенцію як «мізок нації», «аби не було так, що є над чим робити, та нема кому» [8, с.62].

Леся Українка створила власну політичну концепцію, що становила основу стратегії і тактики групи. Важливим положенням у ній було те, що українська селянська революція розглядалася «як стихійна рушійна сила для визволення України з-під національно-колоніального гніту, що «калічив» соціально і господарську структуру, і взагалі життя України» [9, с.139]. Отже, найпершим завданням було розв'язання проблеми національного визволення, за яким передбачалося вирішення соціально-економічних питань.

У своїх брошурах члени групи прагнули визначити основні кроки своєї роботи серед селян. Так, у «Програмі соціал-демократії» важливе місце в їх діяльності відводилося просвіті селян, яка мала здійснюватися в три етапи [3, с.280-281]. Першим етапом повинно було стати створення спілок чи об'єднань, робітничих чи селянських, в окремих селах і містах. До цього самостійним шляхом прийшло селянство, яке під час російської революції 1905-1907 рр. створило самобутню організацію «Всеросійський селянський союз». На наступному етапі передбачалося виникнення більш організованих об'єднань, які забезпечуватимуть не тільки суспільно-політичну та національну просвіту робітників і селян, але і перетворюватимуть їх у потужну силу з високим рівнем організації. Змістом третього етапу могло б бути об'єднання робітників і селян в одну організовану спілку [3, с.280-281].

Автори брошури не виключали можливості збройної боротьби, без якої найбільші радикальні національно-політичні та соціально-економічні зміни і реформи були б неможливими. Але ідеологи політичної групи УСД, у тому числі Леся Українка, неодноразово наголошували, що будь-якій збройній боротьбі повинна передувати широка просвітницька й організаторська робота серед робітників і селян [3, с.280-281]. При цьому просвітницька парадигма зміни соціального світу передбачала для інтелігенції щоденну практичну роботу – вечори з рефератами, написання статей і брошур, переклади найцікавіших видань за необхідною тематикою.

У 1897-1898 рр. було видано брошуру «Про соціал-демократичну роботу серед українського селянства». Це видання УСД призначалося для тих, хто вестиме роботу серед українського селянства, а також для самих селян [3, с.285]. Його поява була пов'язана, як зазначає Ю. Лавриненко, «з підготовкою філіальної для УСД і теж підпільної організації під назвою «Група сільських робітників соціал-демократів Київської губернії» на чолі з М. Меленевським [7, с.68]. Очевидно, останній був одним із активних поширювачів соціал-демократичних публікацій, в тому числі УСД, призначених

для українського селянства. Хоча, на думку А. Павка, ця група створювалася незалежно від УСД та інших політичних сил [11, с.51].

У брошурі роль української інтелігенції, що мала здійснювати роботу серед селян, розглядалася як визначальна. А головним напрямком її праці мала бути соціально-економічна діяльність, спрямована на усвідомлення селянами характеру своїх соціально-політичних потреб і вимог. Серед них важливе місце посідали: власність на землю та засоби праці на ній [11, с.289]. Навесні 1899 р. було встановлено тісні стосунки між УСД та вже названою «Групою сільських робітників...» М. Меленевського. В останньому О. Гермайзе бачив «одного із перших інтелігентів, який відверто стає на марксистський ґрунт і робить спроби зв'язатися з сільським робітником» [1, с.44-47]. Основна мета діяльності групи полягала в організації страйкового руху сезонних робітників на території Васильківського, Звенигородського та Таращанського повітів Київської губернії. Для цього вона «поширювала по селах видання Петербурзького і Київського Союзів боротьби за визволення робітничого класу, а також власну відозву «До сільських робітників» та брошури групи УСД...» [2, с.13]. За свідченням Д. Дорошенка, М. Меленевський «часто поширював революційні брошури і листочки, їздячи чвіркою коней («цугом») у колясці і розкидаючи літературу по дорозі та по селянських хуторах і дворах» [4, с.35-36]. Однак далі розвинути цю діяльність не вдалося, оскільки арешти 1899-1901 рр. її перервали.

Надзвичайно важливою для розуміння ставлення членів УСД та їх лідера до аграрного питання була також брошура Лесі Українки «Царі, пани а люди», видана в Женеві. У ній авторка не тільки ставила завдання створення «спілки робітників і селян», але й висловлювалася щодо шляхів розв'язання аграрних проблем. На її думку, головним в цьому сенсі має стати одержавлення землі. Вона писала: «Для того треба, щоб земля не належала якому-небудь панові, а ні селянинові, а треба, щоб земля була всіх, хто на ній працює, щоб землю не можна було ні продавати, ні купувати, ні ділити, ні орендувати, а тільки обробляти» [14, с.23]. Користування землею, на думку Лесі Українки, мало бути платним: «Хто займає більше землі або обробляє кращу, той платити мусить більше» [14, с.23]. Всі зібрані за оренду кошти мали б іти на розвиток освіти, будівництво доріг і соціальні виплати. «А нам треба, щоб ті гроші, що беруть у нас, Українців, і обертались на нас таки, на наші власні потреби, по наших таки селах та містах», – робила вона висновок [14, с.23].

У цій брошурі Леся Українка окреслила й форми боротьби селян і робітників, спрямовані на захист їхніх прав. Серед них найефективнішим, на думку авторки, має стати страйк. Вона писала: «А коли ті селяни, що не хочуть у нього робити, дадуть про те знати всім сусіднім селам та громадам та розкажуть, чому вони не йдуть до роботи, та попрохають всіх сторонських, щоби вони їм допомогли в сьому ділі та щоб не ставали на роботу до того пана» [14, с.28]. Акцентувалася увага на тому, що дана форма боротьби мала носити мирний і ненасильницький характер та супроводжувати-

ся належною матеріальною підтримкою. Щодо останньої, то вона призначалася для того, «щоби допомогти тим страйкарям, що сидітимуть по тюрмах, та їх родинам, що зостануться безпомічні; щоби помагати всім страйкарям, коли вони потребуватимуть грошей, а пан таки не хотітиме збільшувати платні» [14, с.30]. Все це мало реалізуватися шляхом створення страйкових кас «потай від поліції, жандармів та начальства, пана і попа». Леся Українка пов'язувала успіх боротьби з поваленням самодержавства і демократизацією політичного ладу, тож висувала гасло: «Геть самодержавіє! Ми потребуємо волі, працювати на себе для свого власного щастя, ми потребуємо землі, геть панів з підпанками!» [14, с.39].

Таким чином, важливе місце в українській громадсько-політичній думці 90-х рр. XIX – початку XX ст. займала група УСД та один з її керівників Леся Українка. Вона не стала осередком сильної політичної організації й не налагодила міцні зв'язки з населенням, у тому числі і з селянами. Це виявилось не тільки в загальних підходах до розробки аграрної проблематики, але й у досить пасивній роботі серед самого селянства. Вагомим аргументом цього, на думку П. Феденка, було й те, що «це сталося, мабуть, не через самі несприятливі зовнішні причини, а через характери провідників. Відомо, що «політична спеціальність» вимагає постійної, системної роботи, але соціал-демократична група І. Стешенка і Лесі Українки мала на чолі поетів, яких інтереси лежали головою в літературі» [12, с.19]. І все ж, група, порівняно з тарасівцями, зробила рішучий крок вперед як в організаційному, так і в ідеологічному плані. Вона чітко окреслила свої принципи у вирішенні аграрного питання (націоналізація землі та страйк як форма захисту прав селян і робітників), намагалась зблизитись з селянством, безпосередньо працюючи над його просвітою, навчаючи, яким чином вести боротьбу за поліпшення як економічного, так і політичного становища.

Список використаних джерел:

1. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху в Україні / О. Гермайзе. – б.м. : Книгоспілка, б.р. – Т.1: Революційна українська партія (РУП). – 389 с.
2. Головченко В.І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України : нариси з історії української соціал-демократії початку XX ст. / В.І. Головченко. – Х. : Майдан, 1996. – 210 с.
3. Гошовська В.А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття: Проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси / В.А. Гошовська. – Х. : Основа, 1997. – 422 с.
4. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни / Д. Дорошенко. – Прага, 1936. – 99 с.
5. Драгоманов М.П. Вибране («... мій задум зложити почерк історії цивілізації на Україні») / М.П. Драгоманов ; упоряд. та авт. іст. біогр. нарису Р.С. Мішук ; приміт. Р.С. Мішук, В.С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – 362 с.
6. Косач-Кривинюк О. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. Косач-Кривинюк. – Нью-Йорк : Гомін України, 1970. – 768 с.

7. Лавринюк Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка / Ю. Лавриненко // Сучасність. – 1971. – Ч.5 (125). – Рік вид. 11. – Травень. – С.69-86.
8. Лавринюк Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка / Ю. Лавриненко // Сучасність. – 1971. – Ч.6 (126). – Рік вид. 11. – Червень. – С.57-71.
9. Лавринюк Ю. Українська соціал-демократія (група УСД) і її лідер Леся Українка / Ю. Лавриненко // Сучасність. – 1971. – Ч.7-8 (127-128). – Рік вид. 11. – Липень-серпень. – С.133-150.
10. Лукеренко В.Л. Світогляд М.П. Драгоманова / В.Л. Лукеренко. – К. : Наук. думка, 1965. – 126 с.
11. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кінець XIX – початок XX ст.: зародження, еволюція, діяльність / А.І. Павко. – К. : Іван Федоров, 1999. – 250 с.
12. Феденко П. Український громадський рух у XX ст. : курс лекцій / П. Феденко. – Подєбриди, 1934. – 234 с.
13. Федченко П.М. Михайло Драгоманов : життя і творчість / П.М. Федченко. – К. : Дніпро, 1991. – 362 с.
14. Царі, пани і люди. – Женева : СД, 1903. – 46 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління. – Ф.3807. – Оп.1. – Спр.7. – Арк.27.

The article is based on analysis of program documents the group Ukrainian Social-Democratic and journalistic materials highlights the views of Lesya Ukrainka to solve the agrarian problem in the Russian Ukraine in the late nineteenth – early twentieth century.

Key words: agrarian question, the nationalization of land, strike, intellectuals, peasants, rural workers.

Отримано: 18.09.2012

УДК 94(477.4)«1914/1917»:061.23

П. В. Кліщинський

ГРОМАДСЬКО-БЛАГОДІЙНА РОБОТА ПІДРОЗДІЛІВ ВСЕРОСІЙСЬКОГО ЗЕМСЬКОГО СОЮЗУ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914 – ЛЮТИЙ 1917 рр.)

У статті висвітлюються основні аспекти благодійної діяльності структурних підрозділів Всеросійського земського союзу в губерніях Правобережної України під час Першої світової війни.

Ключові слова: Волинь, Київщина, благодійна допомога, громадська організація, Всеросійський земський союз, біженці, евакуація.

Період Першої світової війни відзначався значно більшою, ніж у попередні десятиліття мирного часу, активізацією громадянської благодійності у країні, розгалуженістю урядових, церковних та громадських організацій і товариств у справі допомоги військовослужбовцям та цивільному населенню країни від наслідків воєнних дій.

Дослідження діяльності громадських гуманітарних організацій в Україні у роки Першої світової війни, насамперед таких як Всеросійський земський союз, має важливе наукове значення. Окремі аспекти досліджуваної проблеми знайшли відображення у